نگرش کلی به تاریخ پزشکی ایران

حسن تاج‌بخش[الف]

[الف]استاد ممتاز دانشگاه تهران، عضو پیوستهٔ فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران

سردبیر محترم:

ایرانیان و یونانیان در ایجاد و تکوین پزشکی بر مبنای تجربه و دانش نقش اساسی داشته‌اند؛ امّا دانشگاه و بیمارستان جندی‌شاپور در این میانه بنیان‌گراست. اعتلای جندی‌شاپور در دوران خسرو انوشیروان (۵۳۱ تا ۵۷۹م) بود و وی برای پیشرفت آن کوشش فراوان نمود (۱). قفطی در *تاریخ الحکماء* گوید: جندی‌شاپوریان محاسن پزشکی ملّت‌های مختلف را اخذ کرده و مطالبی بر آن افزودند به‌طوری‌که عده‌ای طب جندی‌شاپور را از طب یونانی و هندی برتر می‌دانستند. جندی‌شاپور با صلح به عالم اسلام وارد شد و طبیبان بیمارستان آن، پایه و مایهٔ انتقال پزشکی جهان باستان به دنیای اسلام و سرانجام دنیای غرب شدند و بیمارستان بغداد به شیوهٔ آنان ساخته شد (۲). بیت الحکمه (خانهٔ دانش) در دوران خلفای عباسی عمدتاً توسط برخاستگان جندی‌شاپور اداره می‌شد و آنان طب و فلسفهٔ یونان و ایران را به زبان عربی ترجمه کردند. شاپور پسر سهلِ مسیحی جندی‌شاپوری (درگذشته ۲۵۵ق/۸۶۸م) نخستین کتاب داروسازی (*قرابادین*) را مستقیماً از مدارک زبان پهلوی به عربی نوشته که آن را در بیمارستان‌ها و داروخانه‌ها می‌خواندند. از تداوم ترجمه و تحقیق، پزشکان و فلسفه‌دانان بزرگی پا به عرصهٔ وجود گذاشتند که جهان دانش را برای همیشه شکوفا کردند.

محمّدبن‌زکریای رازی در ری زاده شد و در (۳۱۳ق/۹۲۵م) در همان شهر درگذشت. او پدر طب تجربی، ایجادکنندهٔ درمانگاه پزشکی و همپایهٔ بقراط و جالینوس است و در فلسفه نیز سرآمد است. کتاب عظیم *الحاوی* **(Continens)** او به زبان لاتین ترجمه شده و قرن‌ها کتاب اصلی تدریس پزشکی دانشگاه‌های اروپا بوده است. وی در کتاب *الشکوک علی جالینوس* با احترام فراوان به جالینوس، اشکالات فراوانی بر نظریات آن استاد گرفته است (۳). هم او گوید بعداً دیگران نیز بر من اشکال خواهند گرفت و پایه به پایه علم تکمیل می‌شود و آنچه را دانشمندان گذشته در چندین قرن کسب کرده‌اند آیندگان در چند سال خواهند یافت. رازی در کتاب *آبله و سرخک* خود فرضیه‌ای را در مورد بروز آبله ذکر کرده که به نوعی شبیه نظریه «پاستور» در مورد بیماری‌زایی عوامل میکروبی است (۴). رازی رساله‌ای به نام *شمّیه* (بوکردن) دارد که درباره علّت زکام ابوزید بلخی هنگام بهار در فصل گل است. آری او کاشِف آلرژی است که در اینجا زکام بهاره یا تب یونجه‌ای را شرح داده است (۵).

ابن‌سینا متوفی (۴۲۸ق/۱۰۳۶م) فیلسوف و پزشک بزرگ ایرانی افتخار بشریّت است. وی طب را فلسفهٔ بدن و فلسفه را پزشکی روان می‌داند. از این رو کتاب پزشکی او «*قانون*» و کتاب فلسفهٔ او «*شفا*» است. *قانون* نیز به زودی به لاتین ترجمه شد و بعدها بارها و بارها چاپ شد و چندین قرن تا انقلاب صنعتی مهم‌ترین کتاب درسی دانشگاه‌های اروپا بوده است و هنوز نیز در جهان شرق اهمیّت خود را دارد. ابن‌سینا که او را

بزرگ‌ترین دانشمند جهان اسلام می‌دانند چنان *قانون* را به‌روش منطقی و اصولی نوشت که در پزشکی بی‌همتا است و بر آن شرح‌ها نوشته‌اند. ابن‌سینا علاوه بر تحقیقات ارزنده‌ای که در زمینه‌های پزشکی دارد در *قانون* به نوعی سرم‌درمانی را ذکر کرده و او را می‌توان کاشف آن دانست (۶).

اسماعیل جرجانی متوفی (۵۳۱ق/۱۱۳۶م) با نگاشتن کتاب‌های *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* و *اغراض الطبّیه* (هدف‌های پزشکی)، استاد استادان پزشکی پارسی و در طب یگانه بود و سبب گسترش پزشکی در پهنهٔ سرزمین‌های ایرانی‌نژاد و گسترهٔ زبان پارسی شد (۷). او با روشی منطقی و پژوهش‌گرانه و قابل درک، پزشکی را بر پایه‌ای نهاد که نمونهٔ اعلای آن است. تجربیّات وی در زمینهٔ بیماری‌ها، جراحی‌ها و ابداع ابزار پزشکی بی‌نظیر است. او اولین کسی است که کاربرد گچ در پزشکی مخصوصاً در زمینهٔ خونریزی‌ها را توصیه کرده است و داروهای ترکیبی او در *قرابادین*، ذخیرهٔ قرن‌ها یکی از منابع اصلی درمان بوده است.

بهاءالدوله رازی زادهٔ شهر ری (متوفی ۹۱۵ق/۵۰۹م) آخرین پزشک بزرگ ایران و جهان اسلام است. وی کتاب *خلاصه التجارب* را نگاشت که علاوه بر مطالب نظری دارای بیش از هزار مشاهدهٔ پزشکی است که بیشتر آنها از خویشتن و بقیّه از دیگران است. دقت و نوآوری وی بی‌همتا است و از این جنبه در پزشکی جهان کم‌نظیر است (۸). وی کاشف سیاه‌سرفه است و سه همه‌گیری سخت و کشندهٔ آن را در ری و هرات به‌روشنی شرح داده و این، حدود یک قرن قبل از آن است که بیماری توسط ویلیس **Villis** در اروپا گزارش شود. وی نخستین کسی است که به پیوند اعضاء در انسان اشاره کرده است و تعویض جمجمهٔ شکستهٔ انسان با جمجمهٔ سگ و پیوند پوست سگ به انسان را دقیقاً گزارش کرده است، کاری که تا امروز نیز انجام نگرفته است. هم او از نوعی واکسن خوراکی آبله یاد می‌کند که در شهر ری متداول است و از آن نتیجه می‌گیرند و همچنین از زهر و پادزهر عقرب که به کام کودکان می‌مالند و آنان را ایمن می‌کنند سخن می‌گوید. وی در مورد هاری تحقیقات بسیار گسترده و نوینی دارد و آلرژی تنفسی را همانند امروز شرح می‌دهد. بسیاری از طبیبان بزرگ ایران تحقیقات شگرفی نموده‌اند که مجال بحث آن در اینجا نیست.

References:

1. Tadjbakhsh H. History of Veterinary and Medical Medicine of Iran. Tehran: University of Tehran; 2000. [In Persian].
2. Al-Qifti A. *Ta'rikh al-Hukama-e Qifti*. Tehran: University of Tehran Press; 1992. [In Persian].
3. Rhazes. *Al-Shukuk Ala Jalinus*. Tehran: Association of Cultural Works and Honors; 2006. [In Arabic].
4. Rhazes. *Al-Judari wa al-Hasbah* (On Smallpox and Measles). Collected by Najmabadi M. Tehran: University of Tehran Press; 1992. [In Persian].
5. Rhazes. *Resale Shammieh*. Tehran: Manuscript of Malek National Library (Registered number,4573). [In Arabic].
6. Avicenna. *Al-Qanun fi al-Tibb* (The Canon of Medicine). Beirut: Dar al-Ehya al-Turath al-Arabi; 2005. [In Arabic].
7. Jorjani SI. *Zakhireye Khwarazmshahi*. Tehran: Academy of Medical Sciences; 2001. [In Persian].
8. Razi B. *Kholasat al-Tajareb*. Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2003. [In Persian].